

DIPLOMA MILITARĂ DELA TIBISCUM

În ziua de 25 V 1960, căpitanul Liviu Groza a găsit în malul râului Timiș (anticul Tibiscus), ce curge în apropierea actualei comune Jupa (raion Caransebeș, reg. Banat), cele două tăblițe de bronz ale unei diplome militare. Locul descoperirii corespunde cu interiorul castrului ce se găsea aici, lângă așezarea romană cu numele *Tibiscum* (atestat ca municipiu abia de pe timpul lui Gallienus)¹ și pe care cursul schimbat al Timișului l-a tăiat în două.

Dimensiunile fiecărei tăblițe sînt 136×121 mm. Grosimea: cca 1 mm. Greutatea tablei I e de 134,5, iar a celei II de 150 gr. Calitatea bronzului e proastă. Starea în care s-au păstrat cele două tăblițe este, însă, destul de bună, iar scrisul, deși neglijent, e ușor de citit. Ambele tăblițe au numai trei găuri (două în mijloc, iar una în unul din cele patru colțuri), lucru ce e normal începînd cu domnia lui Hadrian². — Înălțimea literelor: în tabela I, pe fața externă, 4 mm (S și T, 5 mm), iar pe fața interioară, 5 mm; în tabela II, și pe o față și pe cealaltă, 4 mm.

Diploma se păstrează azi în Muzeul raional din Caransebeș.

Cuprinsul diplomei este următorul:

Tab. I fața externă (v. pl. nr. 1)

*Imp. Caesar divi Traiani Parthici
f(ilius) divi Nervae nepos Traianus
Hadrianus Aug. pontif(ex) max(imus)
tribunic(ia) potest(ate) X cos. III
Palmyrenis sagittariis qui
sunt in Dacia Superiore sub
Iulio Severo civitatem dedit
iis quorum nomina sub-
scripta sunt pr(idie) [K(al.)] Febr.*

¹ Vezi C. Daicoviciu, *TransAnt*, 1945, p. 130.

² Cam pe la anul 124; v. CIL XVI, p. 149.

M. Annio Vero III

cos

C. Eggio Ambibulo

Perhev Athenatan f(ilio).

*Descript(um) et recognit(um) ex tabula aenea quae fixa est Romae in muro
post templ(um) divi Aug. ad Minerv(am)*

Tab. I fața interioară (v. pl. nr. 2)

Cuprinde același text, dar cu câteva deosebiri grafice neesențiale (între altele, Cos III e mult mai clar decât în ext.), oprindu-se, însă, la ultimele cuvinte din „dispositio”, deși loc mai era pentru datarea zilei și luni, amănunt ce nu se transcrie nici pe fața interioară a tablei II³.

Tab. II fața interioară (v. pl. nr. 3)

*M. Ann(i)o Vero III C. Eggio Ambibul(o) cos.
Perh Ev Athenatan f(ilio)*

Numele fiului aici apare ca două nume *Per* și *Ev*, spre deosebire de forma din textul exterior al tablei I, unde numele pare să fie unul, nedespărțit (v. mai jos). Se pare că întreg rîndul al doilea a fost scris de o altă mînă, în orice caz cu un alt duct al literelor.

Tab. II fața externă (v. pl. nr. 4)

*Ti. Iuli Urbani
C. Caesi Romani
L. Vibi Vibiani
L. Pulli Daphni
L. Equiti Gemelli
Q. Lolli Festi
C. Vettie[ni] Hermetis*

Numele tuturor martorilor mai apar în diplomele vremii.

Datarea diplomei este asigurată prin cei doi consuli din anul 126⁴ (care, ca și anul 126 = 879, după cum văd, nu mai apar în nici o diplomă militară) și prin indicarea lunii februarie a acestui an. Ziua nu e tocmai sigură, depinzînd de felul cum întregim spațiul dintre PR(idie) și FEBR. După

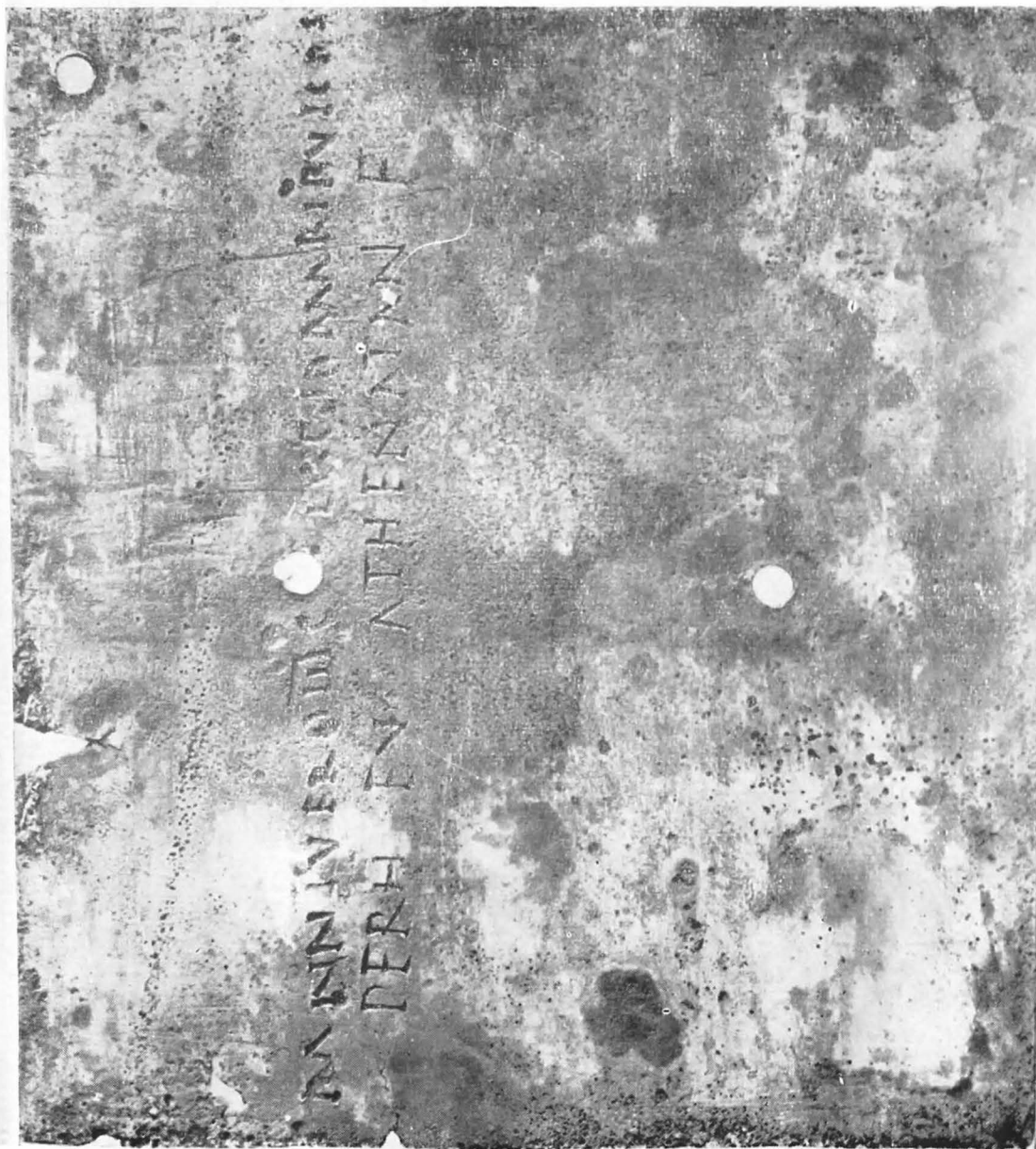
³ Motivul poate fi și simpla neglijență care se constată, destul de des, în textul interior al diplomelor începînd cu epoca lui Traian. În cazul nostru avem de-a face cu omisiunea unui element important: datarea exactă a actului. S-ar putea ca motivul omisiunii să fi fost suprafața strică, dură, a tăbliței, pricină pentru care și în textul exterior apar goluri nescrise.

⁴ Attilio Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, p. 36.

IMPERATOR DIVINUS TRADITUS ET PHICI
 FERRE IN ENNE NEOSTRAIANS
 HADRIANUS SANC. PONTIF. MAX.
 TA TRINITE TOT EST. X. COS. II
 PALEMYRENSIS AC ITTARIUSONI
 SUNT IN DACIA EXTERIORE SUB
 INDIOSSENERO CIVITATEM DEDIT
 LICET VORN M. INDIOSSENERO
 SCRIPTA SUNT IN T. FERRE
 M. INDIOSSENERO COS.
 FERRE INDIOSSENERO
 DESCRIBIT ET RECOGNIT ET AB INDIOSSENERO
 NENONAE INDIOSSENERO
 TOSTI INDIOSSENERO ADMINISTR

INXNISDIN TRAXAETHIC
GAMENITATAMHNDUAN
NILEONTAMXNDOTACOS.154
IUMXRENDACIETIAC.DVI
SUNTINIKAPONTERRICITVE
INILSENZACIVITATFMTED
IIS.DVONAMNMINKSVB
SCRIPINENN

Tab. I. intrinsecus.

Tab. II. intrinsecus

TE IVLE

ECCEST

LVIEL

EVILL

LELLIV

LOLLIV

LOLLIV

VIRBANI

ROMANI

ROMANI

DAPHNI

GENAZELLI

FESTI

HERMITIS

părerea noastră. spațiul ar admite greu un grup de trei litere (NON), ci cel mult două (ID) sau o literă (K). În cazul întregirii cu ID(us) am avea data de 12 februarie, iar în cazul întregirii cu K(alendas), ar fi 31 ianuarie. O precizare în privința aceasta e riscantă.

Trupa pomenită în diplomă este binecunoscută. Ea apare, sub forma de *Palmyreni sagittari ex Syria*, în diploma militară de la Porolisum⁵ și în cea de la Cășei⁶. Ambele diplome datează de la 29 iunie 120 și arată ca provincie a trupeii Dacia Superior, iar ca guvernator pe Iulius Severus.

Avînd același formular ca și cele două de mai sus, diploma de la Tibiscum designează trupa ca *Palmyreni sagittari qui sunt in Dacia Superiore*, sub același Iulius Severus, la data de 126 ian.—febr.⁷

Identitatea trupeii ca și analogia perfectă dintre cele trei diplome ne dispensează de a mai discuta problemele ce se pot ridica în legătură cu această categorie de trupă iregulară, miliție adusă în Dacia fie sub Traian, fie în primii ani de domnie ai lui Hadrian, prin transplantarea unor seminții barbare de la periferia imperiului și așezarea lor în diferite puncte — destul de numeroase — ale Daciei. Pentru toate acestea ca și pentru cauzele și procedura acordării cetățeniei în o formă diferită de cea uzitată pentru trupele auxiliare regulate, ne mulțumim a trimite la lucrările lui C. Daicoviciu și G. Forni, citate mai sus în notele 5—6⁸.

Constatați în cîteva puncte din Dacia de nord-vest, viitoarea Dacia Porolissensis (de la 124, dar sigur de la 133)⁹, *Palmyreni sagittari* apar acum și la Tibiscum, ca o populație menită să dea armatei romane trupa de arcași.

Prezența *Palmyrenilor* la Tibiscum era, de altfel, cunoscută prin atestarea unui *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* compus, pare-se, nu-

⁵ Publicată de C. Daicoviciu în AISC II (1933—35), p. 73 = CIL XVI, 68; cf. și XVI Suppl. p. 215 ad 68. Întregirea corectă a diplomei fragmentare de la Porolisum în ce privește formularea dispoziției a putut fi făcută numai după publicarea, tot de C. Daicoviciu, a diplomei militare de la Cășei, lucru ce-l indicasem eu însumi odată cu publicarea acesteia (v. nota urm.).

⁶ SCIV IV 1953, p. 541—553 = *Dacia* N.S. I, 1957, p. 191—203. Vezi și G. Forni, în *Athenaeum* N.S. XXXVI 1—4, Pavia 1958, p. 3 și urm. unde se aduc unele corijări pe baza examinării originalului ce se afla la Roma și pe care C. Daicoviciu nu l-a putut avea sub ochi în momentul publicării acestei diplome.

⁷ Astfel se verifică și presupunerea exprimată de C. Daicoviciu (AISC II, p. 76—77) că Iulius Severus guvernează Dacia Sup. pînă în anul 126. A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, p. 20 nu exclude nici prima jumătate a anului 127. Cf. și Degraasi, *op. cit.*, p. 37.

⁸ Pentru soarta de mai tîrziu (pare-se după Hadrian) a acestor formațiuni militare iregulare, vezi W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarmformationen*... p. 202 și urm.; Rowell, în *RE* s.v. *Numerus*. Cf. și Herbert Nesselhauf, în *Jahrbuch des Römisch-Germ. Zentralmuseums*, Mainz, 7, 1960, p. 151 și urm.

⁹ Vezi C. Daicoviciu — D. Protase, în JRS, 51, 1961, p. 63 și urm.; ActaMN I (1964), p. 162—180. — Interesantă este și prezența *Palmyrenilor* în Doștat (CIL III 7728): „sacerdos creatus a Palmyrenis”. Cf. M. J. Vermaseren, *Corpus Inscr. et Monum. Relig. Mithriacae*, v. II, nr. 2008.

mai din pedestrași¹⁰. Fără îndoială că asemenea celorlalte numeri și acest N.Palm.Tib. s-a format, probabil sub Antoninus Pius, din acea miliție care erau *Palmyreni sagittari*, — atestați, după cum văzurăm, încă de pe la 126. Vechimea lor la Tibiscum trebuie să fie însă și mai mare, de pe timpul lui Traian sau începutul domniei lui Hadrian (v. mai sus). Despre această populație avem destul de multe mărturii epigrafice mai ales pe calea onomastice¹¹. Cu timpul din acești palmireni (sirieni) unii au pătruns și în alte corpuri de armată din Dacia, respective din Tibiscum¹². Pe măsura trecerii deceniilor, romanizarea acestor sirieni duce la pierderea lentă, dar sigură a caracterului lor etnic. Nici fenomenul invers nu ne este necunoscut: elemente locale pătrund în acel Numerus Palmyrenorum Tibiscensium (v. Wagner, l.c. și Rowell, l.c.).

Existența palmyrenilor arcași la Tibiscum ca trupă de garnizoană și ca populație așezată în vecinătatea castrului se mai poate demonstra și prin faptul că trupa este pomenită în diplomă ca fiind în *Dacia superior* din care face parte la acea dată (126) Tibiscum. Dacă ar fi vorba de un veteran stabilit la Tibiscum provenind din o trupă de palmireni din altă localitate a Daciei de nord-vest (Porolissum, Cășeu de pildă), indicația Dacia superior nu ar mai fi fost posibilă, căci la a. 126 exista deja — după toate probabilitățile — *Dacia Porolissensis*¹³. Săpăturile ce se execută acum la castrul de la Tibiscum arată, pe de altă parte, un castru de pământ ce a precedat castrul de piatră¹⁴.

Rămîne să spunem cîteva cuvinte despre numele titularului diplomei de la Tibiscum. După cum era de așteptat, numele e de o veridică factură siriană (palmireană) pentru a cărei explicare e necesară o mai competentă cunoaștere a problemelor de onomastică orientală. De aceea, renunțînd la încercările mai mult sau mai puțin reușite ce se fac, de obicei, în asemenea ocazii, ne-am adresat, prin prof. Fr. Altheim, profesoarei Dr. Ruth Stiehl, specialistă aramaistă de la Berlin. D-sa a binevoit a ne pune la dispoziție — prin scrisoare — următoarele explicații¹⁵:

¹⁰ Vezi Rowell, *RE* s.v. *Numerus*, col. 2550 și W. Wagner, *op. cit.*, p. 213. Cf. și Szilágyi J., *A Dáciai erődrendszer helyőrségei...* (DissPann. Ser. II, nr. 21), Bpest, 1946, p. 28.

¹¹ Vezi N. Gostar, *Populația palmireniană din Tibiscum...*, în „Arheologia Moldovei” II—III, 1964, p. 299—305. O continuare a unor asemenea lucrări ar fi bine-venită.

¹² Un asemenea element palmirenian (sirian) este acel fost pedestraș din cohorta I Vindelicorum milliaria *Barsimsus, Callistenis f(ilius)*, de origine din Caes(area) (CIL XVI 107 din anul 157, găsită tot la Tibiscum) și nu un recrut din timpul răscoalei iudaice la a cărei doborîre ar fi luat parte cohorta (v. K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau*, p. 191).

¹³ Vezi C. Daicoviciu — D. Protase, *op. cit.*, în JRS, 51, 1961, p. 69 = ActaMN I, p. 177 și 180.

¹⁴ Comunicarea tovarășului M. Moga, directorul Muzeului Regional al Bănătuului, conducătorul săpăturilor.

¹⁵ Dăm aici, în original, textul comunicării d-nei Dr. Ruth Stiehl: „Keine Schwierigkeiten macht der Vatersname. Es liegt ein vielfach bezeugter palmyrenischer Name vor: *tntn*. Er enthält die Bestandteile *t* und *ntn*. *t* ist Ate, Name

Numele tatălui, ATHENATAN, e un nume de persoană tipic palmirear-theoforic, compus din *Atē*, divinitate feminină palmireană, și *natan*, „a dat“, deci un fel de *Ἀτῆδατος*.

Mai greu de explicat e numele fiului PERHEV, corespondent în greacă cu *Φερου*, al cărui etimon și înțeles rămîne obscur.

Cu această diplomă, numărul diplomelor militare cunoscute și publicate referitoare la trupele din Dacia se ridică la cifra de șaisprezece¹⁶, cifră destul de însemnată ținînd seamă de numai cei 165 (106—271) de ani de stăpînire romană în provincia traiană.

C. DAICOVICIU — L. GROZA

EIN MILITÄRDIPLOM AUS TIBISCUM

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1960 wurde innerhalb des Castrums von Tibiscum (heute Jupa, Rayon Caransebeș, Region Banat) von Hauptmann Liviu Groza das hier veröffentlichte Militärdiplom gefunden. Es wird im Rayonsmuseum von Caransebeș aufbewahrt.

Der Inhalt des Diploms ist aus dem Text auf S. 1—3 (vgl. auch Taf. I—IV) klar ersichtlich. Das Datum der Ausstellung ist der 31. Januar oder 12. Februar 126. Sein Empfänger ist der Palmyre *Perhev Athenatan* f(ilius), dessen Namen Frau Dr. Ruth Stiehl auf S. 138—9, Anm. 15 in deutscher Sprache erläutert.

Die Militäreinheit, zu der der Eigentümer des Diploms gehört, ist die gleiche wie in den Diplomen von Porolissum (Anm. 5) und Căseiu (Anm. 6): *Palmyreni sagittari*, aus denen dann unter Antoninus Pius der *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium* entstand. Er ist als solcher aus Tibiscum bekannt (s. S. 137—8), wo auch andere Personennamen die Anwesenheit palmyrenischer Bewohner belegen (s. S. 138, Anm. 11 und 12).

Die drei genannten Diplome stimmen in ihren Grundzügen völlig miteinander überein. Sofern sich für sie im einzelnen besondere Probleme ergeben, wird auf die S. 137, Anm. 5 und 6 genannten Arbeiten verwiesen.

einer weiblichen Gottheit, der auch unter der Form *th*, *t*, *ty* erscheint (M. Lidzbarski, *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik* 347 l.f.). *Ntn* ist *natan* „hat gegeben“: also „Atē hat gegeben“. Bezeugungen: CIS II 3, p. 239 Nr. 4109 A Zeile 2; RES. 3, 326 Nr. 1629; Dazu 2, 302 Nr. 983; 342 f. Nr. 1055; 343 Nr. 1056; J. Cantineau, *Inventaire des inscriptions de Palmyre* 9, 20: *Ἀθηναίου*.

Schwieriger ist PERHEV. Vergleichsmöglichkeiten habe ich allein in nabatäischen Inschriften gefunden: *pryw* (J. Cantineau, *Le Nabatéen* 2, 137 r.) und *phrw* (ebenda 136 l.), das griechisch als *Φερου* erscheint. Im ersten Fall wäre *r* mittels RH wiedergegeben und *y* vor *w* böte eine Entsprechung des auffallenden EV. Im zweiten Fall wäre *ρ* = RH; der erste Vokal von EV bliebe unausgedrückt, wäre aber nicht undenkbar. Eine überzeugende Etymologie gibt es bisher nicht“.

¹⁶ Lista completă a diplomelor militare cunoscute privind Dacia romană sau găsite în această provincie se poate afla în mai sus citatul studiu din JRS, 51 (1961), p. 69—70 = ActaMN I, p. 177—178.